

skoga sabora Općine Mošćenička Draga u suradnji sa Staroslavenskim institutom iz Zagreba, Arhivom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Hrvatskim državnim arhivom u Zagrebu, Državnim arhivom u Pazinu, Državnim arhivom u Rijeci i Udrugom Jenio Sisolski iz Brseča. Izložba je na 16 plakata predstavila izbor iz sačuvanih brsečkih i mošćeničkih glagoljskih spomenika, pa su tako prikazani neki od epigrafskih spomenika, dva spomenika javnoga prava (*Kožljački razvod* iz 1395. godine i *Mošćenički urbar* iz 1622. godine), nekoliko privatnopravnih dokumenata (isprava) i *Žgombićev zbornik* iz 16. stoljeća kao reprezentativna zbirka srednjovjekovnih književnih tekstova čiji je najmlađi dio, kako se pokazalo u novije vrijeme, prepisan u Mošćenicama. Autorica je tekstova izložbe Sandra Sudec, a dizajn plakata potpisuje Maja Franković.

Na otvorenju izložbe okupljene su u ime domaćina pozdravili gradonačelnik Šoprona Fodor Tamás, saborski zastupnik grada Šoprona Matija Firtl, predsjednik Hrvatske samouprave Grada Šoprona Ferenc Payrits (Franjo Pajrić), a u ime hrvatskih suorganizatora načelnik Općine Mošćenička Draga Ratko Salamon i članica predsjedništva Katedre Čakavskoga sabora Općine Mošćenička Draga Elena Rudan. Izložbu je otvorio veleposlanik Republike Hrvatske u Republici Mađarskoj Gordan Grlić Radman. Nakon otvorenja uslijedila su prigodna izlaganja vezana uz teme izložbe: Sandra Sudec iz Staroslavenskoga instituta izvijestila je o *Glagoljici u okolici Mošćeničke Drage*, a Alojz Jembrih s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu o *Uraškoj tiskari i glagoljskim knjigama*.

SANDRA SUDEC

TREĆOREDSKA GLAGOLJAŠKA TRADICIJA U EUROPSKOM KONTEKSTU

Međunarodni znanstveni skup *Trećoredska glagoljaška tradicija u europskom kontekstu* (Zagreb, 27. i 28. rujna 2013.)

U Zagrebu je 27. i 28. rujna 2013. održan Međunarodni znanstveni skup *Trećoredska glagoljaška tradicija u europskom kontekstu*. Izravan povod bila je proslava 1150. godišnjice misije sv. Ćirila i Metoda u Moravskoj (863.–2013.) koja se 2013. svečano obilježavala širom slavenskoga svijeta.

Sa željom njezina dostojna obilježavanja i u Hrvatskoj, *Trećoredska se glagoljaška tradicija u europskom kontekstu* nadovezala na svijetli trag koji su Sveta Braća ostavila u našim krajevima zahvaljujući glagoljici i staroslavenskomu jeziku u liturgiji i svetopisamskim tekstovima. Skup su organizirali

Provincija franjevac trećoredaca glagoljaša, Hrvatsko katoličko sveučilište, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Institut za povijest umjetnosti i Staroslavenski institut. Skup je održan u prostorijama Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta u Zagrebu, a u njegovu je radu sudjelovalo četrdeset i sedam autora: teologa, slavista, filologa, povjesničara, povjesničara umjetnosti, arhivista, medievista i konzervatora iz Hrvatske, Rusije, Austrije i Bosne i Hercegovine s četrdeset i tri prijavljena izlaganja.

Uvodne riječi organizatora i pozdravne govore održali su: fra Kristijan Kuhar, tajnik Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša i znanstveni novak Staroslavenskoga instituta, fra Niko Barun, provincijal franjevac trećoredaca glagoljaša, Željko Tanjić, domaćin skupa i rektor Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta, Damir Boras, dekan Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Mirjana Matijević Sokol u ime Marka Trogrlića, dekana Filozofskoga fakulteta u Splitu, Milan Pelc, ravnatelj Instituta za povijest umjetnosti, Marica Čunčić, ravnateljica Staroslavenskoga instituta i fra Ljudevit Maračić, provincijal franjevac konventualaca. Uslijedilo je pozvano izlaganje Stjepana DAMJANOVIĆA *Tisućljetno hrvatsko glagoljštvo i njegovi ćirilometodski korijeni*, u kojemu je prikazan kontinuitet hrvatskoga glagoljštva od najstarijih glagoljičnih tekstova iz 11. stoljeća do procesa rusifikacije / ukrajinizacije hrvatskih glagoljskih liturgijskih knjiga

u 17. i 18. st., čime je glagoljštvo bilo potisnuto na rubove hrvatskoga kulturnoga prostora. Nakon toga uslijedio je niz predavanja prema rasporedu.

Prvo od njih, *Franjevačka glagoljštva* fra Kristijana KUHARA, sintetično je prikazalo bogatstvo trećoredske pisane glagoljske građe, od prvih spomenika iz tzv. zlatnoga doba hrvatskoga glagoljštva u 15. stoljeću, pa sve do 20. stoljeća. Građa je sačuvana u arhivima franjevac trećoredaca glagoljaša i različitoga je vremena nastanka i namjene, pri čemu osim liturgijskih, postoji i znatan broj neliturgijskih spomenika. Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL ovu je temu produbila govoreći o *Zbirci isprava u Arhivu franjevac trećoredaca glagoljaša*, zapravo o skupini diplomatskih dokumenata na latinskom i talijanskom jeziku iz razdoblja od 14. do 18. stoljeća i o njezinoj važnosti za istraživanja povijesti Provincije, ali i vremena i prostora na kojima je ona djelovala. Upozorila je da bi najstariji trećoredski dokumenti trebali ući u buduće diplomatske zbornike hrvatske srednjovjekovne građe. Svetlana O. VIALOVA u izlaganju *Rukopisi franjevac trećoredaca glagoljaša u Ruskoj nacionalnoj knjižnici* podsjetila je na oskudan broj glagoljskih pisaca poznatih u enciklopedijama i biografskim leksikonima, među kojima su svoje mjesto našli franjevci trećoredci glagoljaši Šimun Klimantović, Petar Milutinić, Andrija Čučković i Juraj Černić, pisci četiriju zbornika i javnobilježničkih isprava koji se danas čuvaju u Ruskoj nacionalnoj knjižnici

u Sankt Peterburgu. U tekstološkom je istraživanju *Regule franjevacu samostanskog III. reda u starohrvatskom prijevodu* Johannes REINHART istaknuo kako je hrvatski prijevod *Regule*, izdane 1289. na latinskom, posvjedočen u tri-ma hrvatskim glagoljskim zbornicima: *Klimantovićeve* iz 1501.–1512. i 1509., te u *Glavićeve* zborniku iz 1529.–1557. te da je prijevod iz *Glavićeve* zbornika bliži izvorniku. U izlaganju *Trećoredci u »Franjevačkim izvorima«* Teo RADIĆ govorio je o franjevačkom Trećem redu prema osmomu poglavlju *Franjevačkih izvora*, kao i o nekim vidovima nastanka i postojanja Trećega reda u nekim životopisima sv. Franje Asiškoga. Na temelju sačuvanih samostanskih knjiga »datja« i »prijatja« nastalih između 1578. do 1818. i koje je objavio A. Badurina, Zdenka JANEKOVIĆ-RÖMER u izlaganju *Zajedništvo života trećoredaca Sv. Jeronima i stanovnika Martinšćice na Cresu (1578.–1618.)* iznijela je niz zanimljivih detalja o svakodnevnom životu franjevacu prema njihovim evanđeoskim savjetima koje su u potpunosti dijelili sa suvremenim creskim stanovništvom. Na kraju prvoga dijela skupa, Hrvoje KEKEZ ponudio je *Prilog izradi povijesnoga atlasa samostanskoga III. reda svetoga oca Franje na hrvatskim prostorima* na devet povijesnih zemljovida kojima je bilo obuhvaćeno razdoblje od njihova prvoga spomena sredinom 13. stoljeća sve do danas.

Poslijepodnevna je sesija bila podijeljena u dva dijela. U prvome je dijelu bila tematizirana trećoredska glagoljaš-

ka tradicija s obzirom na neke manje poznate ili nepoznate kulturno-povijesne pokrete, gibanja ili osobna nagnuća pojedinaca u Hrvatskoj od druge polovice 19. stoljeća. Najprije je Anton BOZANIĆ u izlaganju *Bliska suradnja krčkoga biskupa Antuna Mahnića i trećoredaca* izvijestio o povijesnim okolnostima, razlozima povezivanja biskupa Mahnića i franjevacu trećoredaca i njihovim dometima u kontekstu Hrvatskoga katoličkoga pokreta u prvoj polovici 20. stoljeća, istaknuvši djelovanje o. Ignacija Radića. O potonjemu je potanko govorio Franjo Emanuel HOŠKO u *Svjedočanstvu Ignacija Radića o Hrvatskom katoličkom pokretu*, istaknuvši njegovu vjernost Mahnićevim načelima i zauzetost u pitanjima društvenoga života. Franjo VELČIĆ predstavio je *Rukopisnu zbirku »Poemata« i druge pjesničke radove Dragutina Antuna Parčića*, spomenuvši i njegov pokušaj prevođenja Danteove *Božanske komedije* na hrvatski, koju je 1875. eksperimentalno otisnuo u svojoj tiskari u trećoredskom samostanu u Glavotoku te njegov dosad nepoznati pjesnički opus na staroslavenskom, latinskom i grčkom jeziku. U *Zastupljenosti trećoredske glagoljaške tradicije u nastavi hrvatskoga jezika*, Marija Stela FILIPOVIĆ iznijela je problem nepoznavanja i prešućivanja te tradicije u književnim čitankama, udžbenicima hrvatskoga jezika i nastavnničkim priručnicima 19. i 20. stoljeća. S pravom je istaknula da bi đaci trebali čuti i znati za trećoredca Stjepana

Belića jer je prvi poznati profesor hrvatskoga jezika.

Drugi je dio u cjelini bio posvećen povijesnoumjetničkim temama. Nina KUDIŠ je u *Slikarstvu 17. i 18. stoljeća u samostanima franjevac trećoredaca na Krku i Cresu* opisala neke oltarne pale franjevačkih crkava, te slike manjih dimenzija namijenjene privatnoj pobožnosti frataru, ukrasu zajedničkih prostorija ili crkvene opreme. Franjevci i njihovi donatori u tom su se razdoblju obraćali jeftinijim venecijanskim ili lokalnim majstorima provjerena, no stilski konzervativnijega izričaja. Vlasta ZAJEC u *Štuko dekoraciji stropa crkve sv. Marije od puka u Novigradu u Istri* iznijela je kronologiju nekoliko obnoviteljskih zahvata na bivšoj trećoredskoj crkvi i samostanu, s osobitim osvrtom na fragmentarno sačuvanu štuko dekoraciju stropa crkve s prikazom stigmatizacije sv. Franje Asiškoga, iz vremena obnove s klasicističkim obilježjima. O različitim vidovima istraživanja krčke i creske oltaristike govorio je Damir TULIĆ u izlaganju *Mramorni oltari i skulptura u samostanima trećoredaca glagoljaša na Cresu i Krku*, predstavivši djela poznatih majstora poput Giuseppea Cavalierija i Giuseppea Bissona, ali i još nespominjanih ili slabo poznatih poput Antonija Michelazzija i Sebastijana Petruzzija. U *Liturgijskoj srebrnini u samostanima franjevac trećoredaca na Krku i Cresu*, Mateja JERMAN izvijestila je o vrijednim predmetima umjetničkoga obrta od 16. do 19. stoljeća, obradivši

probleme njihove datacije, autorstva i smještanja u kontekst proizvodnje liturgijskih predmeta od plemenitih metala, poglavito u Veneciji. Predmetima liturgijskoga tekstila iz razdoblja od kraja 16. do kraja 18. stoljeća bilo je posvećeno izlaganje Ive JAZBEC *Zbirka liturgijskoga ruha u samostanu sv. Marije u Portu na otoku Krku*. Sesija je završila izlaganjem Damira SABALIĆA *Fra Stanko Dujmović (1866.–1940.) kao fotograf*. Zahvaljujući tehničkim karakteristikama fotografije kao dokumentarnoga i umjetničkoga medija, fra Stanko stvorio je opus koji se sastoji od portreta, autoportreta, veduta američkoga sela, domaćih ambijentalnih prizora, žanr scena i drugih zapisa svakodnevice običnih ljudi i prostora.

Nakon održanih predavanja prvoga dana uslijedila je svečana večera i primanje za sudionike i druge goste u Nadbiskupijskom pastoralnom institutu na Kaptolu.

Prijepodnevi ciklus izlaganja drugoga dana skupa bio je posvećen književno-jezičnim temama. Vesna BADURINA STIPČEVIĆ je u *Hrvatskim srednjovjekovnim legendama o svetom Jeronimu*, na temelju hrvatskih književnih tekstova i liturgijske tradicije, protumačila vrlo razvijen kult sv. Jeronima u Hrvatskoj i Dalmaciji. Interesu auditorija pridonijela je i činjenica da se franjevci trećoreci glagoljaši ponose kultom sv. Jeronima pa i službenom nazivu svoje Provincije pridodaju ime sv. Jeronima. Marinka ŠIMIĆ je u *Leksiku »Ivančičeva zbornika«* pokušala utvrditi omjer crkvenosla-

venskih i narodnih leksema u pojedinim tekstovima *Zbornika*, s osobitom pažnjom prema unošenju i rasporedu kajkavskih leksema u svim dijelovima rukopisa. Katarina LOZIĆ KNEZOVIĆ u izlaganju *Jezične osobitosti »Zbornika fra Šimuna Klimantovića I.« iz 1512. godine* govorila je o morfološkim, sintaktičkim i leksičkim karakteristikama *Zbornika*. Jedan od njegovih književnih vidova obradio je Petar BAŠIĆ na temu *Gospin plač u »Klimantovićeve zborniku I.«*. Religiozno-didaktičnim tekstovima bili su posvećeni *Heroltovi egzempli u »Besjedama« Matije Divkovića Andreje RADOŠEVIĆ*, koja je usporedila prijevod latinskih Heroltovih egzempli u glagoljskim *Disipulima* s Divkovićevim prijevodom Heroltovih egzempli u *Besjedama*.

O službi na blagdan sv. Elizabete Ugarske, uz sv. Klaru Asišku jedine franjevačke svete zastupljene u kalendarima hrvatskoglagoljskih misala i brevijara te u zbornicima, izlagala je Ana KOVAČEVIĆ pod naslovom *Žena, majka, kraljica: sv. Elizabeta Ugarska u hrvatskoglagoljskim brevijarima*, obradivši je s hagiografskoga, književnoga i jezičnoga motrišta u liturgijskom kontekstu. Lucija TURKALJ sadržajno je i jezično opisala *Apokrif »O krsnom drvetu« u Žgombičevu zborniku*, usporedivši ga sa sličnim tekstovima u *Pazinskim fragmentima* i *Petrisovu zborniku*. Književnopovijesnom temom koja je, čini se, još i danas aktualna u nekim svojim neglagoljskim očitovanjima, bavio se Josip VUČKOVIĆ u

referatu *Amulet »Od muke Isukrstove«. Prinos utvrđivanju žanrovskoga repertoara glagoljske književnosti stavljene u službu pučke pasionske religioznosti*, proširivši uvid u žanrovsku problematiku hrvatskoglagoljske književnosti. Praktični vidovi djelovanja franjevača trećoredaca ostali su zabilježeni i na području samostanske medicine, o čemu je bilo riječi u *Medicinskim marginalijima u molitveniku fra Ivana Čeperića s Krka iz 17./18. stoljeća* autorica Marije-Ane DÜRRIGL i Stelle FATOVIĆ-FERENČIĆ. Riječ je o jedinstvenom interkulturalnom spomeniku, zanimljivom s gledišta filologije i povijesti medicine (konkretno urologije) u hrvatskom podneblju. Nešto o školskoj praksi s početka 19. st. u nekadašnjem trećoredskom samostanu na Prviću rečeno je u izlaganju *Jasne VINCE Franjevac trećoredac Stipan Ludovik Baus i njegov rukopisni glagoljični »Bukvar« iz 1823.*, pri čemu je jezična raznolikost ove početnice opisana na pismovnoj, fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini. O jednoj pak gramatici crkvenoslavenskoga jezika na visokoškolskoj razini govorili su Ana MIHALJEVIĆ i Milan MIHALJEVIĆ u *»Brevis grammatica Slavica« fra Benedikta Mihaljevića (1768.–1855.)*, koju je rečeni trećoredac priredio (skriptirao) na latinskome za svoje učenike u zadarskom sjemeništu.

Nakon podnevne stanke, uslijedila su predavanja koja su tematizirala trećoredsku glagoljašku tradiciju s obzirom na baštinsku, liturgijsku, povijesnu, društvenu, filološku, arhivsko-dokumenta-

cijsku, pastoralnu, kulturnu i političku djelatnost franjevacu trećoredaca od 16. do 21. stoljeća. Olga AKIMOVA predstavila je *Glagoljske knjige u zbirci Aleksandra Čertkova u Moskvi* kao i načine njihova stjecanja, s osvrtom na Čertkovljeva shvaćanja o razvoju hrvatske glagoljske kulture u kontekstu znanstvenih pristupa u prvoj polovici 19. stoljeća. Opsežno izlaganje Milice LUKIĆ i Vere BLAŽEVIĆ KREZIĆ *Prinosi Dragutina Antuna Parčića obnovi liturgijskih knjiga u 19. stoljeću (o jezičnoj koncepciji D. A. Parčića prije Misala)* obuhvatilo je društveno-političke i crkvene prilike koje su prethodile objavljivanju Parčićeva *Misala* 1893., te analizu prvih Berčićevih i Parčićevih izdanja, kojom je bila ispitana razina njihove jezične »obnovljenosti« s obzirom na udio staroslavenskih, istočnoslavenskih i hrvatskostaroslavenskih elemenata.

Ivan MAJNARIĆ je u *Zaglavskoj zadužbini sv. Mihovila iz rakursa Grgura Mrganića* posvetio pozornost širim društvenim prilikama u Zadru sredinom 15. stoljeća i staleškomu statusu donatora čiji je čin dosad bio interpretiran ponajprije osobnim razlozima dobročinstva, materijalnim blagostanjem i brigom za vječni život. Riješio je pitanje podrijetla Grgura Mrganića koji je bio glavni mecena trećoredskih samostana na zadržarskom području. Emir O. FILIPOVIĆ iznio je rezultate medievističkoga istraživanja na temu *Bosanska kraljica Katarina kao trećoredica*, prezentirajući dosad prikupljene povijesne podatke o povezanosti kraljice Katarine († 1478.

u Rimu) s franjevcima, ostavljajući još uvijek otvorenim pitanje njezine formalne, to jest institucionalne pripadnosti Trećemu franjevačkomu redu. Petar RUNJE je, na temelju arhivskih podataka, iznio uvjerljivu pretpostavku pod naslovom *Fra Stjepan Belić – priređivač Baromićeva glagoljskog brevijara 1493. godine u Veneciji?*, argumentiranu povijesno dokumentiranom potporom trećoredcu Beliću od strane visoko pozicioniranoga Gabrijela Brunija, franjevca konventualca, koji je također sudjelovao u ranom razdoblju hrvatskoga tiskarstva u Veneciji. Uslijedilo je izlaganje Vinka KOVAČIĆA *Dokumenti na talijanskom jeziku u prvom svesku »Bartolijeva zbornika«*, rukopisne zbirke dokumenata prepisanih u razdoblju od 13. do 19. stoljeća, pohranjene u krčkom trećoredskom samostanu koja se sastoji od prijepisa na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku na glagoljici. Polazeći od svoga interesa za rukopisne fragmente od kojih su neki tek sekundarno sačuvani po franjevačkim knjižnicama i arhivima, Anica VLAŠIĆ-ANIĆ opisala je svoj *Prvi istraživački susret s Arhivom Provincijalata franjevacu trećoredaca u Zagrebu*.

Ivan BOTICA u predavanju *Glagoljica i glagoljaštvo kroz život Ante Nižića*, na temelju Nižićevih osobnih dnevničkih zapisa, osvijetlio je zauzeto pastoralno i gorljivo domoljubno djelovanje hrvatskih svećenika glagoljaša u prvoj polovici 20. stoljeća. Ilija ŽIVKOVIĆ svojim je iscrpnim pregledom *Pastoralna, socijalna, kul-*

turna i politička djelatnost franjevac trećoredaca glagoljaša u Sjedinjenim Američkim Državama na zanimljiv način pomaknuo granice europskoga konteksta hrvatske trećoredske glagoljske tradicije prema američkom tlu kao novoj domovini mnogih hrvatskih iseljenika, iznijevši pritom niz široj javnosti posve nepoznatih podataka iz vremena između dvaju svjetskih ratova pa do danas. Ivan BODROŽIĆ priložio je referat *Srećko Badurina, biskup trećoredac, znak vjere i svjedok vremena*, orisavši lik biskupa čije je pastirsko djelovanje bilo, između ostaloga, obilježeno izrazitom ekumenškom i tolerantnom notom za sve bez obzira na nacionalnu i vjersku etiketu u teškim danima Domovinskoga rata. Posljednje u nizu održanih predavanja bilo je *Fra Stjepan M. Ivančić kao povjesničar* Tomislava GALOVIĆA, koji je obradio Ivančićeve manje poznate rukopise i spise, s osobitim naglaskom na njegove povijesne radove, kronike, publikacije diplomatskih i drugih vrela te životopise trećoredskih pisaca u razdoblju od 15. do 19. stoljeća.

Nakon službenoga zatvaranja skupa, ovaj je značajan događaj zaključen svečanim misnim slavljem na crkvenoslavenskom jeziku u crkvi sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu. Uz koncelebraciju franjevac trećoredaca glagoljaša, predvodio ga je gvardijan ksaverskoga samostana fra Branko Lovrić, koji je potom sve prisutne pozvao na domjenak u Dvorani biskupa Srećka. Spomenimo, skup je glazbenim nastupom na početku i liturgijskim pjevanjem na kraju umjet-

nički uokvirio zbor Društva prijatelja glagoljice *Baščina*, koji je osnovao i niz godina uspješno vodio franjevac trećoredac Izak Špralja.

Kvaliteti skupa znatno je pridonijela pažljivo priređena knjiga sažetaka na hrvatskom i engleskom. Za njezinu su informativnu, sadržajnu i estetsku realizaciju zaslužni suizdavači – suorganizatori skupa, te urednici Ivan Botica, Tomislav Galović i Kristijan Kuhar, ujedno članovi Organizacijskoga odbora. Pohvalu zaslužuje i cijeli Znanstveni odbor u sastavu: Ivan Botica, Stjepan Čosić, Tomislav Galović, Hrvoje Kekez, Mirjana Matijević Sokol, Ines Sabotič, Marinka Šimić, Radoslav Tomić, Marko Trogrlić, Josip Vrandečić i Vlasta Zajec.

Međunarodni znanstveni skup *Trećoredska glagoljaška tradicija u europskom kontekstu* bio je potpomognut sredstvima Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, kao i donacijom Privredne banke Zagreb (generalni sponzor) te sponzorstvima Aquavivae i TOZ Penkala.

Na kraju, najavljeno je izdavanje zbornika radova, sa željom da skup još više produbi svijest o vrijednosti duhovnoga i materijalnoga poklada jedne bitno kršćanske kulture. Kao što su pokazala dvodnevna izlaganja mnogih predavača, ona ne živi samo u sjećanju, već je i pozudano vrelo za suvremena istraživanja bogate i slojevite hrvatske glagoljaške, ponajprije trećoredske tradicije, ne samo unutar znanstvenih interesa na domaćem tlu, već i u širim europskim obzorima.

LJILJANA MOKROVIĆ